

સરે રે ગે વે તી

ઉમાશંકર જોશી

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક

૨૧૫૭૮

કિંમત ૦.૩૦-

ગ્રંથનામ

દ્વિપા ઋષિ

વર્ગિક

૬-૧૩

શિશુ સાહિત્યમાળા પુષ્પ ૧૬મું

ક ર વા જ તાં

લેખક

ઉમિયાશંકર મુગટરામ જોષી

ચં. ડા. સ્મા. બાલમંદિર

પાલણપુર

પ્રકાશક

જેચંદ તલકશી એન્ડ સન્સ

એમ્પાયર બીલ્ડીંગ, હોર્નબી રોડ,

મુંબઈ

કિંમત ૦-૩-૦

ગ્રાંથ સાહિત્યભાષા

સંપાદક:

વળુભાઈ દવે

એડિટરિયલ, અમદાવાદ

મુદ્રક

મનુભાઈ અમૃતલાલ શેઠ
સ્વામીન મુદ્રણાલય, રાણપુર

ફરવા જતાં

સાંજે ધીમો ધીમો સૂર્યનો પ્રકાશ ઢળે છે ત્યારે દૂરના ટુંગરા ખૂબ રૂપાળા જણાય છે. પથ્થરે પથ્થર ચોખ્ખો દેખાય છે. ટુંગર જાણે વાદળી રંગની પીછાડી ઓઢી આપણાથી ખૂબ નજીક આવી ગયો હોય એમ જણાય છે.

વસંત ઋતુના ભણકારા બોલે છે. લીંપડાનાં પાન ખરી ગયાં છે. આછા અને ઘેરા ગુલાબી રંગની ફુંગો ચકળ ચકળ થાય છે. વચમાં સફેદ તાળાં ફૂલોની કલગી ઝૂલે છે. પીંપળો અને વડલો હજુ યાગીરાજની માફક અડગ ઊભા છે. એમનાં પાન તો ફાગણ મહિના પછી ખેરવશે. આ કણજી તો જુઓ. એનાં પાન તો બધાં ખરી ગયાં અને ગોળ ગોળ પીળા રંગની ફુંદડીઓ આવી. એ ફુંદડીઓ વીણીવીણીને આ ગોવાળીઆ અંદરનું બીજ ખાય છે.

અરે આ કોણ ટંકુકયું ? કોયલરાણી કે ? કેમ

વસંતની દિલરૂપા ખુશીમાં છે ને ? વર્ષા ઊતરતાં
ક્યાં વિહાર કરી આવ્યાં ? તમે પણ જૈન સાધુ-
સાધ્વીઓનો ધર્મ પાળો છો કે શું ?

આંખે મોર બેસી ગયો છે. ફૂલની આછી
મીઠી પરિમલથી ઉપવન બગીચા જેવું મહેકી
રહ્યું છે. પેલો દીવાળી ઘેરો ડાળી નમાવી
નમાવીને મંજરીઓ ખાય છે.

સામે માધા પટેલની વાડી છે. વાડીમાં પાકો
ફૂલો છે. ખેતરમાં ચારે ખૂણે લીલી નાંધેર
દેખાય છે. ધીમો ધીમો પવન ઘડિના છાડને
હલાવે છે, અને આખી વાડીમાં દરિયાઈ મોજાંની
માફક લહેરીઓ પડે છે. આખું ખેતર જાણે
નાચતું હોય એમ જણાય છે. માધા પટેલ ઉપર
ભગવાનની મહેર છે. પટેલને ચાર દીકરા અને
બે દીકરીઓ છે. બધાં મહેનતુ અને સંપીલાં છે.
માધા પટેલનું ખેતર હિમથી બચી ગયું છે.

પટેલનો મોટો દીકરો બળદને પડકારતો કોસ
લોકે છે. કોસના કીચડુક કીચડુક અને ધોરિ-
યાના બળબળ અવાજથી વાતાવરણમાં પ્રભુનું
અદ્ભુત સંગીત સંભળાય છે.

હૂર છતાં નજીક થોરની વાડના છાંયડે
મોરલો કળા કરી રંગ ઘેરંગી પીછાંને નચાવે છે.
કેટલો વરણાગિયો લાગે છે !

પેલા સામેના ખાખરા ઉપર શું જણાય છે ?
એને વળી કલો શાનાં ? કેમ નહિ ? ખાખરાનાં
કલો તે કેસડાં. કેટલાં લોભામણાં લાગે છે ? થાડાંક
વીણી લઉં ? ભલેને ત્યાં જ રહ્યાં. કલો ચૂંથવામાં
શું મજા ? એના રંગની મેળવણીને બેઠને
આનંદ પામીશું.

મારું ઘર પેત્રી ઢળકતી રાયણ નીચે હોય તો ?
મારું ખાલમંદિર પેલા જાંબુડાની છાયા નીચે
હોય તો ? કેવી મજા ! રોજ રોજ સવારે ઊગતા
સૂરજ દાદાનાં દર્શન કરીએ અને ચાંદનીમાં સહેલ
કરીએ. રોજ રોજ વનભોજન કરીએ અને પંખી-
ઓનું સંગીત સાંભળીએ. શહેરની ગાંદી શેરીઓ
અને ચકલાંના માળા જેવાં મકાનો કરતાં પણ
પટેલની ઝૂંપડી મજાની. તમે મારી સાથે ફરવા
આવશો તો આવું વધું બતાવીશ. આવશો ને ?

સાંઈખાવા

અલ્લાઈ દેગા.

મોલ્લાઈ દેગા.

દૂધ કટોરો

ટુકડા ચોટી

કડછી ભાજ.

ખુદા કે નામપે.

સખ ખાલ ખચ્યાંટી ખેર

દે ઊસકા બી ભલા.

ન દે ઊસકા બી ભલા.

રોજ રોજ સાંજે ને સવારે આછા આછા અંધારા અજવાળામાં સાંઈ બાવા મુસલમાનોના ઘેરે ઘેરે ફરીને આશીરવાદ આપી રહ્યા છે. સાંઈ બાવા ખુઝુર્ગ છે. દાદીના અને માથાના સફેદ રૂની પૂણી જેવા વાળ ચળકે છે. લીલા રંગની કફની પહેરી છે, અને હાથમાં નાની તસખી છે. એક એક મણકો સેરવે છે અને મણકા સાથે ખુદાના નામનું રટણ કરે છે. હાથમાં એક કાળા રંગનું બપ્પર છે અને બમ્મે એક ઝોળી છે. બગલમાં એક વાંટી વાંટી સાપ જેવી સીસમની લાકડી સાથે ધૂપદાન-માંથી લોખાનની સુગંધ મહોલ્લામાં ફરી રહી છે. આખો રસ્તો લોખાનની મીઠી ભભકથી રસ ભર-પૂર થઈ રહ્યો છે. સાંઈ બાવા મુસલમાનોના સાધુ છે.

ગામખહારના કબરસ્તાનના એ મુજવર છે. નાની એવી કુટીયામાં સાંઈ બાવા રહે છે. ઝંપડી સામે ઓટલો છે અને ઓટલા સામે ગુલ હઝારીના છોડ વાવેલા છે. પાસે મરવો અને બારમાસી વાવેલાં છે. ઓટલા ઉપર સાંઈબાવાના ગંજેરી મિત્રા બેસે છે. ચલમ પીતાં પીતાં સાંઈબાવા લહેરમાં આવી મીરાં, કબીર, નાનક અને અનવર સાહેબનાં

ભજનો બોલે છે. ગાંભે અને ભાંગ પણ ચડાવે
છે. દુનિયા ઉપર તબક્કા પણ ભારે બોલે છે.

ચલમ દિલ્હી કી,
ગાંભ આગ્રેકા
મેરી જો કરે બુરાઈ,

ઉસકો આ જાય ખવીસ ગુલઝારી.

વળી સાંઘબાવાએ કમાઈ ખાવાના અનેક ધંધા
રાખ્યા છે. દોરા ધાગા કરે, માથું ઊતરી જવાની ચિટ્ટી
લખી આપે. ભૂત અને જન કાઢવાનું પાણી મંતરી
આપે, એવું ઘણું બધું ધતિંગ કરે છે. સાંઘબાવાને
ખવાજ શરીફના અને મીરાંદાતારના મેળામાં અજ-
મેર અને ઊંઝા જવાનું નીમ છે. રેલ્વે કંપની
એમની આ જગા માટે કશું જ ભાડું લેતી નથી.

ખાવું પીવું અને મસ્ત રહેવું. સાંઘબાવા ખુદાઈ
નૂરના લહેરી બંદા છે. સાંઘબાવા વાતવાતમાં રોજ
કહે છે. કયા પરવા હે. કલ મરજતંગે, લીયા દીયા
સાથ ચલેગા, દૂધ મીસરી ખાઓ ઐર
મોજ ઊડાઓ.

આંખા બેડવા

અમારે બે સાંતીની ખેતી છે. ખેતરમાં આંખા છે. વસંત આવે ત્યારે મોર લચકા લોળ આવે છે. ધનીયો ફોળી અને એનો 'છોકરો' આંખાનું રખેવાળું કરે છે. આંખે મોર આવે એટલે અમને વાવડ મોકલે કે તમારો ખજા ઉપરનો આંખો ખૂરેપૂરો આવ્યો છે, વલ્લીવાળો પણ અડધો આવ્યો છે અને સેદા ઉપરના બધા આંખા મોરે ફોળાણા છે.

ધનીયો શહેરમાં હટાણું કરવા આવે ત્યારે અમારા ઘેરે આવી ખખર આપી જાય કે ચંપામા તમારા આંખાનું રખેવાળું રાખ્યું છે. તમારા આંખાનું જીવની માફક જતન કરીશ. ચંપામા કહે જં જે અહ્યા ધનીયા, કેરીઓ બગાડી તો તું તારી વાત જાણે. ધનીયો કહે ચંપામા એ શું

બોલ્યાં ? તમારા આંખાનું રખેવાળું કાંઈ આજનું છે ? અમારા બાપદાદા રખવાળતા આવ્યા છે.

પછી ધનીયો સુખદુઃખની વાતો કરે. ચલમ પીચ્છ. છોકરાંને આશીર્વાદ આપી પગે લાગી ઘેર જાય. જતાં જતાં કહે કે બાપજી કાંય ફાટ્યું તૂટ્યું પહેરણ હોય તો આપો. આ ડીલ લોકવા થાય. ચંપામા જનો પુરાણો દાદા આદમના વખતનો કોઈ નવરંગી કોટ રવાને પહેરાવી દે અને સમજી રહેા ધરમની ગાયના દાંત જેવા વગર રામ રામ કરી વાટે પડે.

રથો રખેવાળ આંખાનાં ચટોની આસપાસ કાંટા બાંધે, આંખા નીચે કપાળી ઝૂંપડી લાગે અને રાત અને દિવસ ચોટી કરે.

વેશાખ ઊતરી જેઠ મહિના બેસે એટલે પાંદર વીસ સાંચો બધા આંખાની લઈ અમારે ઘરે આવે અને આંખા બેડવાનું આમંત્રણ આપે. આ વખતે એની મીજબાની સારી રીતે થાય. આ પ્રસંગે રવાના માનઆખરૂં પાણુ ઠીક ઠીક સચવાય.

વળતે દિવસે ડિનાળાની વહેલી સવારે બેડવા

સંધ આંખાની કેરીઓ માટે નીકળી પડે. ગજવામાં ચપ્પુ, સાથે એક ઊંટ, બે વાંસડા, કેરીઓ ઉતારવા દોરીના ગૂંથેલો ખારો, અને બેડ. ઊંટવાળો કહેશે, ભાઈ, બેસી જાઓ, બેસી જાઓ, ઊંટને ભાર નહિ લાગે, નહિ તો થાકી જશે. જાદવભાઈ કહે ચાલવાની ખૂબ મજા આવે છે. રેતી ખૂબ ખૂબ ટંડી લાગે છે. હું તો ખુલ્લા પગે ચાલું છું. ભાઈ, મારે તમારા ઊંટ ઉપર બેસવું નથી.

ચાલવાની કેવી મજા ? ધીમે ધીમે પવન ફેવડીઆની ઝાડીમાંથી આવી આવી વાતાવરણને ખુશબો ભર્યું બનાવે. રસ્તામાં આકડા, આવળ, બોરડી, કેર, કરમઠાં, પીલૂડાં, રાયણ આવે. વચમાં વચમાં મહુડાં પણ આવે. ગામડાનાં લોકોએ હજુ સુરજ પણ ઊગ્યો ન હોય ત્યાં છાબડી મહુડાં વીણી લીધાં હોય. છ સાત ગાઉ ચાલ્યા પછી જાદવભાઈ થાકે એટલે ઊંટ ઉપર બેસે, અને અગિયાર વાગ્યાના સુમારે મથકે પહોંચી જવાય.

સહો ઓઝો, અમરો ઓઝો બધા કહેશે એ જાદવભાઈ આવ્યા કે, નવીમા પધારો પધારો. અલ્યા

કસલા જ ખાટલો લઈ આવ. ભાઈનાં કપડાં બગડશે. જલ્દીભાઈ કહે, નાના ઓઝા ખાટલાની જરૂર નથી. હું તો આ ઘઉંના પરાળ ઉપર બેસી જઈશ. હું તો વગડાની અને ખેતરની લહેર ચાખવા આવ્યો છું.

સદો ઓઝો કહે અલી એ માણી આપણી ભૂરકીનું દૂધ ભાઈ માટે કળશમાં જુદું કાઢજે. એમ માન મનવાર અને ગામડાની મીઠી મીઠી પરોણાગત ચાલતી હોય, ચારે બાજુ ખેતરોની હાર ને હાર પથરાઈ ગઈ હોય, વચમાં વચમાં ઘોરિયા ઉપર બળદો ઘંટડીઓ વગાડતા લીલું ઘાસ ચરતા હોય, કેટલી મજા? કેટલો આનંદ? શહેરી જીવન અને કુદરતી જીવન વચ્ચે કેટલો તફાવત?

બપોર નમે. નવીમા બે ત્રણ મજૂરોને ગામ-માંથી લઈ આવે અને આંબા ઉપર કેરીઓ ઉતારવા ચડાવી દે. ધનીયો કહે અલ્યા મજૂરો રામ રાખીને બેડજે. ચાર મહિના સૂડા ઉડાડ્યા છે.

એક દિવસમાં બે ત્રણ આંબા બેડાઈ રહે. કેરીઓનો મોટો ઢગલો થાય. પછી બીજા દિવસની

સાંજ સુધીમાં છ સાત આંખાની ફેરીઓ ભેગી થાય એટલે ભાગ વહેંચાય. થોડી થોડી ફેરીઓ આંખાની ઊંચી ટોકે લટકતી હોય એ બધી પક્ષીઓ માટે.

એ ત્રણ દિવસ સુધી શાખો ખાવાની ખૂબ મજા પડે. શાખ એટલે આંખા ઉપર પાકવાની તૈયારીમાં રહે ચડેલી ફેરી. એવી શાખો છોલીને ખવાય.

ત્રણ ભાગ આંખાના માલિકના અને ચોથા ભાગ રખેવાળનો અને પાંચમો ભાગ ગામનાં વસવાયાંનો. વસવાયાં એટલે ગામનો ગરીબ વર્ગ. જે ગામની સેવા કરે છે તે હરિજનો વગેરે.

નાનો એવો ફેરીઓનો ઢગલો કોથળા અને બોરામાં અદ્રશ્ય થાય. ઊંટ ઉપર કોથળા ગોઠવી બેઠવા સંઘ ઘર ભેગો થાય.

આવે ને જાય

કમુડી વાણિયણે એકવાડ નાખ્યો. ઊંચે ઊંચે આકારે સમડીઓનું ટોણું ગોળ ગોળ ફરતું હતું. પાસેના લીંબડા ઉપર કાગડાભાઈ અને કાબરો કલબત્તી હતી.

કુસુમખડેન કહે, “જુઓ, આ મોટા કાગડો આવ્યો.”

ખશાલ કહે, ‘ના, ના, એ તો કાગડો નથી, પણ સમડી છે.’

આ એક આવી ! બે આવી ! પાંચ ભેગી થઈ. તીરની માફક નીચે ઊતરે, ગોળ ગોળ ફરતી ઉપર જાય. એ જાય, ઊંચે જાય, દાળનો દાણો લેતી જાય. ખાતી ખાતી ઉપર જાય. સમડી નીચે આવે અને કાબર કાગડા છેટે છેટે ભાગે.

શંકરભા કહે, “જુઓ, જુઓ, કુસુમખડેન, સમડી ઔરોખેનની જેમ આપણી ઉપર ચકારા મારે

છે. એની આંખ નીચે જમીન ઉપર છે. જરીક જેટલું ખાવાનું પડ્યું હોય તો સમડી પાંખ સંકેલી ઊડવાનું ધીમું પાડી બેસભેર બાણના તીરના વેગથી જમીન ઉપર આવે છે.”

પેલાં સમુખાઈ ગીરો ચાળીમાં લઈને જાય છે. ઉપર કશું ઠાંક્યું નથી. સમડીઓ નીચે નીચે આવતી જાય છે. જુઓ, પેલી સમડી છેક નીચે આવી ! ચાળી ઉપર ઝડપ મારી ! અજાણી ઝડપથી સમુખાઈના હાથમાંથી ચાળી નીચે પડી ગઈ. હવે બધી સમડીઓ નીચે નીચે આવતી જાય છે. એક આવી બે આવી સાતપાંચ ભેગી થઈ. ગીરો બધો પૂરો કર્યો. સમુખાઈ વીતે મટાંએ બેઠ રહ્યાં.

બાપરે બાપ અભડાવી માર્યાં.

આખું મકાન બન્યું ત્યાં સુધી રામજી મેઘ-
વાળે પરસેવા નીતરતે શરીરે મજૂરી કરી. મકાન
તૈયાર થયું. રંગની ભભકથી આખું મકાન શોભી
રહ્યું. સમજી કાઢી કહે, અલ્યા મેઘવાળ, છોટા રોજે,
અભડાવી મારીશ. મેં કહ્યું, કાઢીજી, તમારી માનેલી
આભડછેટ આ મકાનની રંગે રંગમાં પ્રસરી રહી
છે. મેઘવાળ તો હરિનો બંદો છે. ખોટા ઢોંગ
શેના કરો છો ? એ તો રોજ રોજ નાડીને દીવો
કરે છે, માળા ફેરવે છે, તુળસીને પાણી રેડે છે,
ગાયને બટકું રોટલો નાખે છે, અને રાત્રે ભજનો
ખાતે છે. એની પાસે આભડછેટ કેવી ? કાઢી કહે,
જા, જા, હવે દોઢડાહલો ? કાલનો ગીગલો મને
શિખામણ દેવા આવ્યો છે. આભડછેટથી તો ઘરની
રિદ્ધિસિદ્ધિ ચાલી જાય. તને દુનિયાની શું ખબર ?
કાઢીની મૂર્ખતા ઉપર હસવું આવ્યું.

*

*

*

એક દિવસ લાકડાંની ભારાવાળી આવે છે. માથે એને લાકડાં છે. પોટકીમાં કેર અને આંખલી છે. સમજી કાઢીએ ભારી લીધી. કેર અને આંખલી લીધાં. ભારાવાળી કહે, બહેન, તરસ લાગી છે. પાણી પાઓ. સમજીકાકી કહે છે, તું કોણ નાતની છે ? બાપજી, બપ્પા મારી માને, હું આપની ભંગિયાણ છું. આધી રહે, આધી રહે, અભડાવી માર્યાં. કપડાં બોળવાં પડશે, રાંડ જીભથી ફાટતી પણ નથી ? કાકીની તોછડાઈ ઉપર મને ચિક્કાર આવ્યો. અરે રામ, આ શું દશા, ભંગિયાણ પાસેથી ખરીદેલાં કેર અને આંખલી ઠાકોરજીના મંદિરની પાસેથી રવાના થઈ, સીધાં રસોડામાં પહોંચી ગયાં. કાકીની આભડછેટ ઉપર હું આફરીન થયો. કાકી હજીસુધી બડબડતાં હતાં. રાંડે અભડાવી માર્યાં.

*
છન્નુ મેતર આંગણું વાળે છે, વાળતાં વાળતાં
સોનાનો અછોડો જડ્યો. છન્નુ સાફ જાનતનો
સજ્જન. સોનાના અછોડા તરફ એની આંખો
ચકળવકળ થવા લાગી. એનું સાફ દિલ એને કહે
છે આપી દે એના માલિકને. છન્નુએ ઘરમાં
કામ કરતા સમજી કાકીને સાદ દીધો. કાકી

છણુકા દેતાં બહાર આવે છે અને કહે છે,
રોજ રોજ તને ખાવાનું ક્યાંથી આપું? કાકીજી, મારે
તમારું ખાવાનું નથી લેઈતું. મને ભગવાન દેશે.
હ્યો, બહેન, આ તમારો અંછોરો. મને વાળતાં
જડ્યો. સકરા બાજની ઝડપથી છન્નુના હાથમાંથી
લઈ લીધા, અને છન્નુને ખુશ કરવાને ખાખરા
અને થાડુંક અથાણું આપ્યું. છન્નુ હસતો હસતો
કાકીની નકટાઈ ઉપર ચિત્કાર વરસાવતો વિદાય
થાય છે. સમજુ કાકીની લુચ્ચાઈ ઉપર મને
સદ હજાર અફસોસ થાય છે. આભડછેટનાં લાંકણા
નીચે છન્નુ કાકીએ કેવી ગાંડી રમત રમી લીધી.

*

*

*

ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસી વરસી નાતની
વાડીના ચોકમાં છંટકાવ કરી રહ્યો છે. પંગત
બેસવાની તૈયારી ચાલે છે. ધીમે ધીમે શ્રી
ગોઠવાઈ જાય છે. પત્રાવત્રીમાં લાડુની રમઝટ
બેસે છે. અખોટિયાં અને રેશમી ચૂંદડીઓથી વાડી
આખી રંગભરી લાગે છે. રંગીલા પીરસનાર
યુવાનો કંઈક વરણાગિયા શણગાર પહેરી આમ
તેમ આંટા મારી રહ્યા છે. લાડુ તમારે, શાક દેવ-

શંકરભાઈને, તમે ભાજિયાં લેશો કે ગવરી બહેન,
કાત્રે કોઈ નહિ આપે. બોલ આનંદી તારે શું
લેઈએ ? બોલ. ઓચ્છવલાલ (આપણા રાણા સાહેબ)
ને રાયતું આપો. આવી મધુરી મધુરી વાણીમાં
આગ્રહ કરીને થાળમાંથી પીરસાઈ રહ્યું છે. અચાનક
એક હરિજન બાળક ભૂલમાં વચમાં દોડી આવ્યું.
બાળક નાનું હતું, એને ખખર નહોતી કે વચમાં
ચસાય કે નહિ. બાળક એની માથી વિખૂટું

પડી ગયેલું. માઠના બારણા આગળ રાડો
નાખતી એની જનેતાની પાસે એ ચાલ્યું જતું
હતું. અકકલના બારદાન મણીશંકરે કડછે
ફગાવ્યો હરિજન બાળક ઉપર અને પડકાર કર્યો

કે ગંધડીના, નાત યોળી નાખી, અભડાવી માર્યા.
 બાળક બેહોશ થઈ નીચે ઢળી પડ્યું. લોડીની
 ધારા ચાલી. બાળકના રામ રમી ગયા. જમના-
 રાગ્યાએ હાંતમાં આંગળી નાખી. પોલીસે મળીશં-
 કરનો કબજો લીધો. નામદાર મળીશંકર ઉપર
 કોર્ટમાં કેસ ચાલ્યો : જેલની ઘોળી દીવાલો
 પાછળ થોડાંક વર્ષોની મોજ ચાખી આવ્યા. આબડ
 છેટના શણગાર સજી મળીશંકરભાઈ ફાવ્યા.

આ રામજી મંદિર છે. પાસે સુંદર શાળા
 છે. કરેણ, બારમાસી, સૂર્યમુખી અને બોરસલીના
 રૂપાળા વૃક્ષથી આંગણું શોભી રહ્યું છે. નાનો
 એવો લીંબડો છે અને લીંબડે હીંચકા બાંધ્યા
 છે. ઓશરીમાં હરિજન બાળકો મારે શાળા
 છે. બાદીધારી શિક્ષકભાઈ બાળકોને ભણાવી
 રહ્યા છે. બધા બાળકોને હંમેશાં શિક્ષકભાઈ
 પાદરની નદીએ નાહવા લઈ જાય છે. ત્યાં
 બાળકો જતે કપડાં ધોવે છે. પછી શાળાનું કામકાજ
 ચાલે છે. શિક્ષકભાઈ શાન્ત અને માયાળુ છે. ધીમી
 હલકે લોકગીતો અને ભાવવાડી ભજનો ગાય છે.

ખાળકો ઝીલે છે. શિક્ષકભાઈ સંતોષી છે. કોઈપણ મુશ્કેલીમાં પોતાનું કામ આગળ કેમ ધપાવવું એની કુનેહ જાણે છે. ગામના લોકો તરફ એ માયાળુ છે. લોકોને શાળા તરફ ઠીક ઠીક પ્રેમ છે. હરિજન સંઘ તરફથી વાર્ષિક મદદ પણ મળે છે. રામાયણ અને મહાભારતનું દર અગિયારશે પારા-યણ થાય છે.

સામે દેખાય તે હરિજન વાસ છે. લીંપ્યાં થંપ્યાં ઘર છે. વાળ્યું ચોળ્યું આંગણું છે. શેરી બંધી ચોખ્ખી છે. ટેકરા ઉપર ફૂવો છે. આ ફૂવો હરિજન ભાઈઓને ગામના લોકોએ બંધાવી આપ્યો છે. ફૂવો ખોદવામાં હરિજન ભાઈબહેનોએ જતીકી મહેનત આપી છે. દરેક ઘેરે હાથ વણાટની શાળા છે. હરિજન ભાઈઓ સુખી છે.

આપણું પાપ ? આપણું દુઃખ ? આપણી શરમ ? આપણે એમને કુંડી દીધા. ગભરૂ પ્રજા ઇન્સાનમાંથી ટળી ગઈ. કાગડા ફૂતરા અને હરિ-જનોમાં આપણે ભેદભાવ ન રાખ્યો. વંપો જૂની આપણી આભડછેટના કાળા પડદાએ આપણને આંધળા બનાવ્યા. જંગલો જ્યારે જસેફ થાય,

પેમલો જ્યારે મી. પ્રંગ થાય ત્યારે આપણે એને સલામ
ભરીએ. જ્યારે એ રામ રામ ભજે ત્યારે આપણે
અભડાઈએ. ઘણાં વર્ષો આપણે અંધાર પીછાડી
ઓઢી. ચાલો આપણે પાપ ઘોઈએ, ચાલો એમને
સત્કારીએ. કારણકે ભગવાનના સરજેલા એ માનવી
છે. અભણ અને વહેમી છે. આપણે એમને ભણાવીએ,
આપણે એમને સમજાવીએ, આપણે એમને દીવા
ધરીએ. આભડછેટ અને કપડાં બેળવાં એવાં એવાં
જૂઠાં ધતિંગમાં ન પડીએ.

ચોથે મજલેથી

મને થયું લાવને અગાસીમાં બેસું; બીજા દાદર દેડી ત્રીજા દાદર ઉપર અને ત્યાંથી ચોથે મજલે. અહા ! કેવું સરસ ? ખુલ્લી અગાસી. પવનનો વીંજણો. મને થયું જરીક નાચી લઉં. મૂર્ખાઓ માને છે કે નાચવું એ શરમ ? મને થાય છે કે દહનની સિતારી જ્યારે ઝણઝણી ઉઠે ત્યારે હેડમાં ડોલન આવે છે. ચેતન આત્મા આપ મેળે નાચવા લાગે છે. એમાં શરમ કેવી ?

અગાસીમાંથી મારી આંખ દૂર દૂર દોડે છે. આખા શહેરનાં છાપરાં ગણી લ્યો. પેલું જયચંદ લાઉસ. સામે કીર્તિ સ્તંભ. આ પેલો જંતરાવર મહેલ. અને વચમાં ધુમાડો ક્યાંથી ? એ તો સ્ટેશન છે ? રેલવે ગાડી પણ દેખાય છે. કેવી નાની નાની લાગે છે. એનાથી સહેજ દૂર છતાં

પાસે ત્રડખીનું પાણી ચળકે છે. સામે ખેતરો છે. કેવાં લીલાં લાગે છે. પાંખ હોય તો ઊડીને, એ ખેતરોની વચ્ચે બેસી જઈ. પેલા માંચડા ઉપર નાનકડી છોકરી સૂડા ઉડાડે છે. એની આંખણી કેવી ફરકે છે. આ ડુંગરની હાર ને હાર ક્યાં દોડી જાય છે. એ તો જસોરના ડુંગર સામે દેખાય તે માઉન્ટ આબુ. અને સહેજ જમાણી ખાજુએ અંખાજી માતાનો આરાધુર. કહે છે કે ડુંગર દૂરથી રંગિયામાયા.

તક્ષિણ તરફ જતાં આંખાવાડિયામાં મોર લૂમે-ઝૂમે છે. વસંતના વાયરા વાય છે. આ સામેના રસ્તા ઉપર ઊંટની વાજુજર ચાલી જાય છે. પેલા ખુલ્લા મેદાનમાં ગાયો અને ભેંસો શિંગડીઓ ડોલાવતી, ડોલાવતી ધાસ ચરે છે. અને પેલા વર-ણગિયા કોણુ દેખાય છે. એ તો ગધેડાભાઈ ? એ વળી શું કરે છે ? કેમ વળી ? એ તો ઉકરડામાં આળોટે છે. હ્યો ભાઈસાંખ ઊભા થયા. પોતાનું ઘોળું શરીર હલાવ્યું. રાખ ખંખેરી નાખી. અવાજ શેનો આવે છે ? શું સંગીત કરે છે ? ના, ના. ગધેડાભાઈ વળી ગાતા ક્યારે શીખ્યા ? એ

તો ભૂંકે છે. પણ એના ભૂંકવામાં મને ગમે તે
એક સા, રી, ગ,મ, નો સૂર સંભળાય છે. આજે
શાળામાં પેલા તુમાખી ગુરુજીને પછી બેઘશ. એણે
કયો રાગ છેડ્યો હશે.

સામેના ગોળ ફૂંડાળામાં કિસ્તાદજી વોડાને કાવો
દે છે. કેવો ચાખુક ફટકાવે છે. વોડો પરમેવે નીતરે છે.

સામે ભૂરા રંગની જેલ છે. કેદી કોશથી
પાણી કાઢે છે. પામે સિપાઈ દાદા ઊભા છે.
સડકની બંને બાજુ લીંબડીઓની હાર ને હાર
કેવી શોભે છે. પેલો સાઈકલવાળો કેટલી ઝડપથી
જાય છે. બંને હાથ ખુલ્લા રાખી ઢાળમાં રેડવે
છે. આ પેલી સામેથી મોટર આવી. વચમાં બકરી-
બાઈ બેઠાં છે. હવે શું થશે ? પેલો મોટરવાળો
હોર્ન વગાડે છે. છતાં બકરી બેન ઊઠતાં નથી.
મને લાગે છે કે મોટરવાળો કહે છે કે બકરી,
બકરી રસ્તામાંથી ઊઠ. ત્યારે બકરી બોલે છે કે
મોટરના સોકર. ભાઈ મોટરના સોકર જરીક મોં
સંભાળીને બોલજે. મોટરની ગાદી ઉપર બેઠા છે
તેથી શું થયું. બકરી તારી મા. બકરી તારી બહેન.
બકરીબાઈ કહેવું હોય તો કહેજે. મોટરવાળો કહે

દ્યો, બકરીબાઈ રસ્તામાંથી ઊઠેા. પણ એમ બકરીબાઈ શાનાં બસે. બકરીબાઈ કહે બોલ તારા બટારામાં શું છે ? મોટરવાળો કહે પોતાને બકરી કહ્યું એટલે ગુસ્સે થયાં અને મારી મોટરને બટારો કહે છે. બકરીબાઈ તમે જાણો છો ?

મોટરવાળો કહે મારી મોટરમાં ટાપરો, શેરડી અને ગોળ છે. બકરીબાઈ કહે એમાંથી મને થોડું થોડું બધું આપો. મારે ઝૂંપડી બાંધવી છે. મોટરવાળો લહેરી હશે. એણે થોડું થોડું બધું આપ્યું. પછી બકરીબાઈએ વડ નીચે ઝૂંપડી બાંધી. પછી શું થયું એ તમે જાણો છો ?

ગોળ કેરી ભીંતરડી ને, શેરડી કેરા સાંઠા,
ટાપરીએ ઘર છાયાં બન્ધ્યાં બારણાં ઉઘાડેા.

ભલોજી

ભલોજી બ્રાહ્મણ છે. ખભે કુહાડો લઈ મહેનત કરી પરસેવો ઉતારી રોટલો રાંધે છે. પોતાના નાનકડા કુટુંબનો આદર્શ પાલક છે. સાચો પિતા છે. માગતું એ પાપ સમજે છે. એના પરસેવાના ટીપે ટીપે પૈસાના રણકાર બોલે છે. કોઈ વખત ગામમાં તો કોઈ વખત લાતીમાં લાકડાં ફાડવાં અને મજૂરી મેળવવી. આ ભલોજીનું નિત્ય કર્મ. હંમેશાં યજ્ઞ કરીને રોટલો જમે. ભલોજીના કાળા દેહ ઉપર કોઈ પહેલવાન જેવા ગોટલા દેખાય છે. ભરાવદાર છાતી, ફાટેલી ખંડી અને એક કમાલથી ભલોજી મુંઠર લાગે છે. પહેલાં ભલોજી ખેતી કરતા પણ કરજમાં ટૂંપી જવાથી અને ઉપરા ઉપરી નખખાં વર્ષ આવવાથી ખેતી તરફેણમાં ન આવી. બળદ પૈસા પેટે વાણિયે હજમ કર્યા. અને આમ ભલોજી બરબાદ થયો. ખેતી સંકેલી શહેરમાં મજૂરી કરવા લાગ્યો.

લાતીના માલિક ભલાજીની સચ્ચાઈ માટે વખાણ કરે છે. ભલોજી કહે છે આલ્યું વાણિયે અને ખાધું પ્રાણીયે. શેઠ તમે અને તમારું ધરમ. પરંતુ માથે રાખી મજૂરી ચૂકવજો. એક આનામાં બે મણ લાકડાનો ભારો ઉપાડીને જ્યાં આપણું ધર હોય ત્યાં નાખવા આવે. લાકડા નાખવાની જગ્યાએ ઝોઢવી આપે. અને પછી મજૂરીની માગણી કરે.

આવી ઊજાગી મજૂરીમાંથી પાંચ વર્ષે બસો રૂપિયા ખચાવ્યા. અને પોતાની દીકરી કૂલકીનાં લગન કર્યાં. ભલોજી કહે ગાય અને દીકરીનો પૈસો લઈં તો નરકે પડું.

કૂલકીની મા તાવમાં મરી ગયા પછી કૂલકીને સાસરે વળાવી. આમ એની ઉદાર ભાવનાએ એક પ્રાણીનું ધર અજમાવ્યું.

ટીલાંટપકાંવાળા લેભાગુ ટીલવાઓ કરતાં મારી નજરે ભલોજી વધારે શુદ્ધ અને સંસ્કારી લાગ્યો.

મારી આંખે ભલોજી આદર્શ પિતા છે. એક સાચો શ્રમજીવી યુવાન છે. ખડતલ નરદેહી પહેલ-

વાન છે. એનો દેહ શ્યામ છે પણ આત્મા
શિજળો છે.

સાંજે વાળુ કર્યા પછી ભલોજ માળા ફેરવી
ધીનો દીવો કરે છે. માળા ફેરવી મીરાં, કપ્પીર
અને રામદેવજી પીરનાં ભજન કહેવાં એ ભલાજીનું
નિત્ય કર્મ. ગાય અને ફતરાને રોટલી નાખવી
એ એની પરોપકાર વૃત્તિ. ગરીબ, અપંગો તરફ
દયા મમતાની કોમળ લાગણીવાળો ભલાજી
આદર્શ પ્રાણી કઠિયારો છે. એક શ્રમજીવી
આશાવંત પહેલવાન છે.

વાડનાં ફૂલો કાનુડો

ચોમાસામાં ફરવા જઈએ ત્યારે વાંડ બધી ફૂલોથી ઢંકાએલી હોય છે. કેટલાંક લાલ, કેટલાંક પીળા, પીળાં, કેશરી, ધોળાં અને પીરોજી રંગોના આ મુગંધ વિહોળાં ફૂલોથી વાંડ બધી દેવકન્યાએ જાણે નાડીને પોતાની આઢણી સૂકવી હોય એવી રૂપાળી લાગે છે. નીલમ નીલી આઢણી અને રંગ ફૂલોની ભાત.

જેનાં નામો હું જાણું છું, જેનાં ફૂલોને હું ઓળખું છું, તેવાં ફૂલો વિષે આ પાઠ લેખું છું.

કાનુડો

કાનુડો એ વેલા ઉપરનાં ફૂલો છે. અપાડની શરૂઆતમાં ગયા વર્ષનાં જે બીજ વાડમાં ઢોળાએલાં હોય છે તે બીજ વરસાદનું પાણી

પડતાં છોડ રૂપે વાડમાં ઊગે છે. પછી વાડના કાંટે કાંટે એના વેત્રા ફરે છે. વેલામાંથી પીળારંગની તાંતણા જેવી દોરીઓ નીકળે છે અને એ દોરી વાડના કાંટાની આજુબાજુ વીંટાય છે. પછી વેત્રા ઉપર ને ઉપર વધી વાડ ઉપર ફેલાય છે. આ વેલાનાં પાન પીળી કરેણ જેવાં અથવા આપણી આંગળી જેવાં લંબગોળ આકારનાં હોય છે. શ્રાવણની શરૂઆતમાં ફૂલો બેસે છે. એક જ ડાંખળી ઉપર બે ત્રણ રંગનાં ફૂલો એક જ ઘાટનાં બેસે છે. પણ રંગની મિલાવટમાં ફર હોય છે. કેટલાંક પીળાં હોય છે, કેટલાંક કેસરી હોય છે, કેટલાંક શરૂઆતમાં પીળાં અને પાંખડીના છેડે કેસરી રંગની મિલાવટવાળાં હોય છે. એવી રીતે વિધવિધ ગૂંથણીથી આ ફૂલો વાડને ઢાંકી દે છે. એ ફૂલોનો ઘાટ વિદ્યાર્થીઓ નિશાળમાં શિક્ષક પાસે પાણી પીવા માટે જેવી રીતે હાથની આંગળીઓ વાળીને નિશાની બતાવે છે એવો ઘાટ આ ફૂલોનો હોય છે.

ગામડાની કન્યાઓ શ્રાવણ મહિનામાં માટીનો કાનુડો કરે છે અને એ કાનુડાના શણગાર તરીકે

આ ક્લો વપરાય છે. એ ઉપરથી આ ક્લોને
 કાનુડાનાં ક્લો કહે છે. કેટલાક એને અપશુકેનિ-
 યાળ ક્લો કહે છે. અને વહેમ કહે છે કે આ
 ક્લોને કોઈના ઘર ઉપર નાખીએ તો લડવાડ
 થાય, ચોરી થાય અથવા રોગ ફાટી નીકળે. પણ
 મને એનો વહેમભર્યો અનુભવ નથી. એ માન્યતા
 ખોટી છે. જ્યારે હું આંધ્ર, આંધ્ર પેતરોમાં ફરવા
 જઈ છું. ત્યારે આ ક્લો ને ડાંખળી સાથે લાવીને
 બાલમંદિરની બધી કૂલદાનીઓ ભરું છું. ભરીને
 શણગાર કરું છું. એને નારતાના ચોરડામાં
 ધૂપદાનીમાંથી અગરની લહેરીઓ એ ક્લોની
 આસપાસ ધૂમરીઓ લે છે ત્યારે વાતાવરણ ઘણું
 દિલખુશ લાગે છે. કાનુડાનાં ક્લો ચાર દિવસ
 સુધી કૂલદાનીમાં ટકે છે. હંમેશાં હંમેશાં કૂલદાનીનું
 પાણી બેઢી નાખવું જોઈએ. કાનુડો એ વનવગ-
 ડાનાં અને પેતરનાં શણગાર ક્લો છે. કાનુડો એ
 કનૈયાનાં ક્લો છે.

ગુલમોર.

ફરવા જતાં એક દિવસ સોનારીયા બાગમાં જઈ ચઢ્યો. ફરવાજે દુલાપીરની દરગાહ છે. પાસેની સુંદર બંગલા છે. અને બંગલાની સામે વિલાયતી ફૂલો અને હરિયાળી ધરોથી ચોક રૂપાળો લાગે છે. અને સહેજ નીચાણમાં દેશી બાગ છે. પુષ્કળ આંબા, પપનસ, શેતૂર, ફળુસ, રાયણ, ફાલસાં સોનેરી કેળાં અને શાક ભાજી થાય છે. બગીચાનો માળી મારા બાપાજનો ઓળખીતો નીકળ્યો. એણે મારો સત્કાર કર્યો અને ઝાડવે ઝાડવે ફરીને મને બધું બતાવ્યું. આંબાની પ્રત્યેક જાતનાં વખાણ કર્યાં અને હું વિશાળ ફૂવાના થાળા ઉપર બેઠો. મારી નજરે કેસૂડા જેવું એક ઝાડ જણાયું. મેં પૂછ્યું ભાઈ આ કયું ઝાડ? એણે જવાબ આપ્યો: આનું નામ ગુલમોર. એનાં પાન આંબલી જેવાં

અને ડાળી ભરાવદાર હતી. ઝાડના થડનો રંગ સફેદ અને સહેજ સુંવાળું હતું. અને ડાંખળીએ ડાંખળીએ ફૂલોના કેસરિયા ગુચ્છાથી આખું ઝાડ રૂપાળું લાગતું હતું. ભાઈને વધુ પૂછતાં જણાયું કે આનાં બીજમાંથી વૃક્ષ થાય છે, અને ડાળી વાવીએ તોપણ ઊંચે છે. મને યાદ આવ્યું કે વડ અને પીંપળાનાં ડાળાં ચોમાસામાં વાવવાથી ઊગી જાય છે તેવી રીતે ગુલમોર પણ વવાય છે. દેવચકલી, લેલાં, એનાં ફૂલોના ગુચ્છામાં હીંચકા ખાતાં હતાં. આ પક્ષીઓને જોઈને પેલી કમળાને ખુલખુલનું સંગીત સાંભળીને ખુલખુલ થઈ જવાની મરજી થઈ હતી તેમ મને પણ થયું. આ પક્ષીઓની માફક બાગે બાગે અને છોડે છોડે ફરીને હીંચકા ખાવાનું હોય તો ખૂબ લહેર પડે.

ઘેરે આવી ગુલમોર માટે જરીક વધારે તપાસ કરી તો જણાયું કે ગુલમોરની જન્મભૂમિ ઈરાન છે. પણ હવે એના છોડ દેશ પરદેશમાં બધે બગીચાઓમાં વાવવામાં આવે છે. બારમાસીના છોડોને જેમ થોડા પાણીથી ચાલી જાય છે અને ઘોળાં અને લાલ ફૂલો ઊધડે છે તેવી રીતે આ

ગુલમોરને પણ થોડા પાણીથી ચાલી જાય છે. અને આજ કારણે જ્યારે બધાં ઝાડોનાં ફૂલો ખરી જાય છે. ત્યારે કેસૂડાને અને ગુલમોરને ફૂલો આવે છે. બગીચામાં લૂ અથવા તાપથી રક્ષા કરવા માટે આ ગુલમોરના છોડને બગીચાના રક્ષકો એને પશ્ચિમ અથવા દક્ષિણ દિશામાં હારબંધ વાવે છે. જેથી બપોરની ગરમ લૂથી છોડો કરમાઈ ન જાય. ઇરાનનું ગુલમોર બગીચાઓનું રક્ષક અને શણગાર વૃક્ષ છે.

અશોક અથવા આસોપાલવ.

અશોક એવું વૃક્ષ છે કે એને કેાઈ દિવસ ફૂલો આવતાં નથી. છતાં એ બગીચાનું વૃક્ષ છે. એનું સામાન્ય પ્રચલિત નામ આસોપાલવ છે. એનાં પાન આંખાનાં પાનને મળતાં હોય છે. પણ રંગ સહેજ ખૂલતા, લીલા લીંબુ રંગના હોય છે. આંખાનાં પાદડાં ઘેરા લીલા રંગનાં હોય છે. એનાં પાંદડાં જ એટલાં સુંદર છે કે એને ફૂલોની શોભા ન હોય તો ઘણી ખુશીથી ચાલી શકે. પાનખર ઋતુમાં પણ એનાં પાન અખંડ રહે છે. નવાં પાન આવે જય છે અને જનાં પાન ખરી જય છે એમ બારે માસ ચાલુ ક્રિયા રહે છે. લગ્નના મંડપ આપણે એની ડાંખળીઓથી શણગારીએ છીએ. કેટલાંક સારાં શહેરોમાં સડકની બંને બાજુએ એની હારની હાર રોપાયેલી હોય છે.

આસોપાલવ ઘટાદાર છાંયાવાળું વૃક્ષ હોઈ ઉના-
 ળામાં એના છાંયડે બપોરે સૂઈ રહેવાની લહેર આવે
 છે. કેટલાક વૃક્ષો એવાં હોય છે કે પાનખર આવતાં
 નવસ્રાં થઈ જાય છે, એવું અશોક માટે નથી. જ્યાં
 આસોપાલવ મળવો શક્ય ન હોય તેવાં સ્થળે
 આંખનાં પાંદડાં તોરણમાં વપરાય છે. સારા બાગ-
 બાનો અશોક વૃક્ષની સાથે મધુ માલતીની વેલ
 ચડાવે છે. જેથી વૃક્ષની શોભામાં વધારો
 થાય છે. અશોક એ ફૂલવાડીનું વૃક્ષ છે છતાં એ
 ફૂલ વિહોણું વૃક્ષ છે. હું જે બગીચામાં કેટલીક
 વખત ફરવા જઈ છું તે સ્થળે બોરસલી અને
 અશોકની સીધી હાર છે. બોરસલીનાં ફૂલોની પરિ-
 મલ ઘણી મોહક હોય છે. એનાં ફૂલો સૂકાઈ જાય
 તો પણ સુગંધ જાતી નથી. એની ડાંખળીએ ડાંખ-
 ળીએ ફૂલોના ગુચ્છ બેસે છે. એના ફૂલોનો રંગ
 બદામી કરકરવાળો. આ બગીચામાં બોરસલી અને
 આસોપાલવનાં વૃક્ષો ભાઈબંધો છે. બોરસલીના
 ઝાડને બહુલ વૃક્ષ કહે છે, અને એનાં ફૂલો
 બહુલનાં ફૂલો પણ કહે છે.

કમોદ.

આજે જાદવભાઈને ભાવનગર જવાનું હતું એટલે શાન્તિ વહુ કહે, લાવ દાળભાત કરી લઉં, એટલે વખતસર ગાડીએ પહોંચાય. જાદવભાઈ કહે નવી કાઠી ભાત સીજે પણ જલદી અને ખવાય પણ તકલીફ વિના. કેટલાક તો એને ચાવ્યા વિના જ પેટમાં સરકાવી દે છે. ભાઈ તમને શું ખખર એ ભાત કેટલી મૂશકેલીએ ખેડૂતો પકવે છે. લોહી અને માંસ એક કરે અને વરસતા વરસાદમાં એક એક મહિનો નર્યા કાદવ ખૂંદે, ત્યારે એ કમોદ પાકે છે. ગુજરાતમાં કમોદ ને ડાંગર કહે છે. ચોખ્ખાની ઘણી જાતો થાય છે.

ભાઈ તને ખખર છે એ જગતને જીવાડનાર ખેડૂતો કમોદને કેવી રીતે પકવે છે અને કેવી રીતે એનું વાવેતર કરે છે? ના, કાઠીજી, મને ખખર

નથી. તારા મેટ્રીક સુધીના ભણતરમાં એ ભણતર
 ન આવ્યું? ના, કાકીજી, માસ્તરે એવું કંઈ જ
 શીખવ્યું નથી. ઇતિહાસ યાદ કર, એમાં ક્યાંક
 આવ્યું હશે. ના, કાકીજી, એમાં એવું એવું ન
 આવે, એમાં તો બાબર ક્યારે મરી ગયો અને
 આપણી ઇંગ્રેજ સરકાર બહુ દયાળુ અને
 માયાળુ છે, એવું આવે. આ મોટાભાઈને બબર
 હશે એના વાવેતર વિષે. એ કૉલેજમાં ભણે
 છે. કાકીજી, કૉલેજમાં એવું ન આવે. કેમ
 કાન્તિલાલ, તમારા વકીલાતના ભણતરમાં કમોદના
 વાવેતર વિષે આવે કે? ના, કાકીજી, એમાં તો
 કાયદાનાં થોથાં-પોથાં. ખેતીવાડીની કૉલેજમાં એ
 ભણતર આવે. કાકીજી કહો આજે માનસરોવર
 તરફ ફરવા જાએ અને ત્યાં કમોદના ખેતરો છે,
 એ લીલાં હરિયાળાં ખેતરો જાએ અને ખેડૂતને
 પૂછજાએ. પણ કાકીજી તમને બબર હોય તો તમે જ
 કહો ને અમે ક્યાં શોધવા જઈએ. પછી તો કાકીજી
 જાણે કે આ બધાંથી પોતે ઘણું જાણે છે એમ
 મનથી નક્કી કર્યું અને કહેવા લાગ્યાં. પહેલાં તો
 ખેડૂત સારામાં સારો બીજવારો પસંદ કરે. એમાંથી

ચાળીને પોચી કમોદ કાઢી નાખે. નહિ તો પાક હલકો ઊતરે. પછી બધા બીજવારાના ઢગલાના ફરતું પાણી છાંટે અને એ ઢગલા ઉપર આવળ-આવળ-આકડો-સંગીતરાતું બેવડું સાથરણ પાથરે પછી એની ઉપર પછેડીઓ અને ગોદડાં પથરો. એટલે ઢગલામાં એક જતની બાફ વળે. અઠવાડિયા પછી આ સાથરણને ખસેડે એટલે બીજવારાને કાંટા કટયા હોય. પછી ટોપલામાં એ કાંટા ફૂટેલા બીજવારાને ખેતરમાં લઈ જાય અને રેડમાં વાવી દે. રેડ એટલે રાખડી જેવું ગારાવાળું ખેતર. કાંટાને ચોપ્યા પછી આખો દિવસ ખેડૂત ખેતરની ચોકી કરે. નહિ તો હોલાં—ચકલાં—કૂંજડાં એને ખાઈ જાય. બે દિવસ પછી બીજનો દારો મૂળ નાખી અંદર ચોંટે અને અઠવાડિયા પછી રોપ દોઢથી બે ફૂટ વધે એટલે એની પૂળીઓ બાંધી લે, અને રાખડીયો ખેતરમાં ફરી ખેડ નાખે. ખેતર ખેડાઈ જાય એટલે પૂળીઓ છોડી ખેડૂત એક એક છોડ પાછા પગે, પાછા પગે વાવતો જાય; વાવતો જાય અને એમ કરીને ખેતર પરું કરે. આવી રીતે ખેતર વાવતાં ખેડૂતનાં બૈરાં છોકરાં, તમામની ભાગીદારીની મજૂરીથી કમોદ પાકે.

ચાર મહિના એકધારી મજૂરી કરે, ગારો ખૂંદે, ચોક્કી કરે અને કાર્તિક મહિનામાં કમોદ તૈયાર થાય એટલે પાક ઉતારે, અને ગાડાં ભરી ભરીને કોઠીઓ ભરે. ઘરમાં ખાવા જેટલી રાખે. થોડીક દેવા પેટે વાણિયો લઈ જાય. થોડીક ખપ પૂરતી આવતા વર્ષના બીજવારા માટે રાખે અને બાકીની દાણા બજારમાં વેચી નાખે.

હાથે ખાંડેલી કમોદના ચોખા સ્વાદમાં મીઠા અને શરીરને વધારે પોષણ આપે છે. મિલના ખાંડેલા ચોખા દેખીતા વધારે ઊજળા હોય છે પણ કુશકી નીકળી જવાથી એનાં ખાસ તત્વો હોતાં નથી. સારી જાતની કમોદના ચોખા જ્યારે સીજતા હોય ત્યારે એક જાતની મીઠી સુગંધ આવે છે. ચોખા ઓસાવવાની રીત ખોટી છે એથી આપણે ચોખાનું સત્ત્વ ગુમાવીએ છીએ. તમારા રસોડે આ રિવાજ હોય તો મનાઈ હુકમ આપજો.

કેમ મીરઝાઅલી તમને બબર છે કે કમોદ કેવી રીતે પાકે ?

ના કાઢીજી. હમ તો ચાવલ અચ્છી તરેહસે
 પકા જને. ચાવલ પકાનેમેં મુસાલા બી તરેહ
 તરેહકા ડાલેં. લવીંગ, ઝોર ઝેલચી, કેશર, બદામ,
 દ્રાક્ષ, સક્કર, પીસ્તે. મેરી સાદીમેં બડી બડી
 ડેગમેં પકાએથે. ઝોર સારી જમાતને ચાવલકા
 ખાણ લીઆયા. કીસ રકમસે કમોદ ખેતરમે
 ઉગત હે ઉસકી કહાની આપસે અબી સૂની.

શિ શુ સા હિ ત્ય મા ળા

સંપાદક : વળ્લુભાઈ દવે

ખાળવર્ગથી તે ધોરણ ચોથા સુધીના ખાળકો વાંચી
શકે તેવા શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી લખાયેલાં પુસ્તકો

રઘુરાજ અને બીજી વાતો

મોંધીબેન

આલાખાચર અને બીજી વાતો

મોંધીબેન

કેસરીસિંહ

મોંધીબેન

અમથારામ

સોમાભાઈ ભાવસાર

નવી ધસપનીતિ

ગિજુભાઈ

નાના હતા ત્યારે

સોમાભાઈ ભાવસાર

કેમ રહેવાય

ગિજુભાઈ

કુલોની મુગંધ

ગિજુભાઈ

આપણી વનસ્પતિઓ

ગિજુભાઈ

૧૯૩૦ની લડાઈ

રામભાઈ પાઠક

વાર્તા ગુચ્છ

ગિરીરાજાઈ

અમાડે પતંગીયું

વળ્લુભાઈ દવે

પુંડરીકનાં ખાલગીતો

પુંડરીક

આપણું ગામ

વળ્લુભાઈ દવે

વાર્તા મંજરી

સોમભાઈ પરેલ

ખારોટના ઉખાણા

ગુલાબસિંહ

અમલવીઓ

મથક

૩૫ સુદરી

ચંદ્રભાઈ જાદ

કરવા જતાં

હમારાં કર જોશી

મળવાનું સ્થળ :

જે ચંદ તલકરી એન્ડ સન્સ

એમ્પાયર બીલ્ડીંગ, હાનુમા રોડ, મુંબાઈ

